

COMMENTARIUS IN TIMEUM PLATONIS

AUCTORE, UT VIDETUR

HONORIO AUGUSTODUNENSE.

(Victor COUSIN, *Ouvrages inédits d'Abailard*, append., p. 646.)

On sait que le Timée de Platon était connu par le Commentaire de Chalcidius, au moins dès le VIIIe et le IXe siècle, puisqu'on le trouve dans des manuscrits qui remontent à cette époque. On sait aussi que les doctrines qui y sont exposées étaient devenues, au XIIe siècle, un sujet d'étude et de controverse. L'influence des théories platoniciennes est visible dans Bernard de Chartres. Cependant c'est une question incertaine si ce dernier connaissait Platon autrement que par Macrobre. Abailard ne cite jamais que Macrobre, et il n'y a qu'un seul auteur du XIIe siècle que l'on sache positivement avoir commenté Platon : cet auteur est Honoré d'Autun. Non-seulement dans le premier livre de l'*Imago mundi* (cc. 84 et 85), il s'occupe de l'explication des fameux nombres du Timée ; mais dans le premier livre de sa *Philosophia mundi*, (l. I, c. 15), après avoir rapporté plusieurs opinions qui avaient cours de son temps sur l'âme du monde, il renvoie, pour l'explication de la doctrine platonicienne sur ce point, à des gloses qu'il aurait écrites sur Platon : *Hanc dicit Plato ex dividua et individua substantia esse excogitatam et ex eadem natura et diversa : cuius expositionem si quis querat, in glosulis nostris super Platonem inveniet*. Il serait donc possible que le commentaire contenu dans le manuscrit de Saint-Germain, 1495, fût celui d'Honoré. En effet, l'auteur (f° 60 v^e, c. 1) nous apprend qu'il avait composé sur la physique un livre qu'il appelle *nossa Philosophia*, où il avait démontré qu'il ne peut y avoir de corps situés dans une région supérieure à celle du feu. *Nulum ergo naturali aspiratione superius debet esse igne. Quod enim dicunt aquas congelatas esse ibi, ita absurdum quod illud deditnamur refellere. In nostra Philosophia satis idem diximus*. Or nous retrouvons cette idée en plusieurs endroits de la *Philosophia mundi* (l. III, c. 5, 6, etc.). Enfin, les auteurs dont il est fait mention dans le commentaire que nous avons sous les yeux, sont précisément les mêmes que cite ordinairement Honoré d'Autun dans ses écrits sur la physique : ce sont Boëce Macrobre et Constantin l'Africain. Voici quelques extraits du Commentaire sur le Timée :

Incipientibus Thimæum Platonis inquirendum est quæ compositionis illius causa fuerit, et unde in eo agatur, et qualiter, etc., et cui parti philosophiæ supponatur, et titulus. Causa vero compositionis hujus operis talis fuit : cum inter omnes recte philosophantes justitiam in conservatione reipublicæ principatum obtainere certum sit, circa illius inquisitionem maxima fuit eorum intentio. Quorum Trasymachus orator sic ipsam definivit : *Justitia est quæ plurimum prodest ei [supplevimus ei] qui plurimum potest, illud attendens quod propter conservationem justitiae ad illum qui plurimum potest gubernandæ reipublicæ transferuntur*. Cujus definitione relata in scholis, Socrates ait : Non ; imo justitia est quæ plurimum prodest ei qui minimum potest. Qui enim plurimum potest, se et sua sine omni justitia conservat; sed qui minimum, minime. Et quia tam perfectam de ea dederat sententiam, rogaverunt eum sui discipuli ut de illa tractatum componeret. Quorum satisfaciens voluntati, de parte ipsius justitiae, id est de positiva justitia tractavit. Justitia enim alia positiva, alia naturalis. Et est positiva quæ ab hominibus inventa, ut suspensio latronis, naturalis vero quæ non est ab homine inventa, ut parentum dilectio, et similia. Sed quoniam positiva justitia circa instituta reipublicæ maxime apparet, in tractatu de ea ad rempublicam se transtulit, ut circa eam justitiam ostenderet. Sed quia in nulla republica perfectam potuit invenire justitiam quam in exemplum prætenderet, novam secundum veterem Atheniensium confinxit. Deinde Plato, ejusdem discipulus, cum decem volumina de republica composisset, volens perficere quod magister suus prætermiserat, de naturali justitia hoc opus composuit. Sed quoniam illa circa creationem mundi maxime apparet, ad illam se transfert. Unde possumus dicere quod materia hujus libri est naturalis justitia vel creatio mundi. De ea enim propter naturalem justitiam agit. Agit hoc modo de tali materia : ostendendo efficientem, formalem, finalem, materiale causam mundi, deinde causam excogitationis animæ, et modum et conjunctionem ejus cum corpore, et potentias in eo exercet ; postea creationem cœlestis animalis, aerii, aquatilis, reptilis. Deinde agit de ætatibus hominis, de officio et utilitate membrorum ejusdem, ad ultimum de primordiali materia. Hac utilitate agit de tali materia, tali modo, ut, visa potentia divina et sapientia et bonitate in creatione rerum, timeamus tam potentem, veneremur tam sapientem, diligamus tam benignum. Non uni tantum parti philosophiæ supponitur, sed de pluribus aliquid in eo continetur. Quod ut melius intelligatur, partes philosophiæ divisione prodamus. Philosophia igitur eorum quæ sunt et non videntur, et eorum quæ sunt et videntur vera comprehensiō. Hujus duæ sunt species : practica et theorica. Practicæ vero sunt tres : ethica de instructione morum, ethos enim mos, ethonomica (sic) dispensatura, ethonomus enim est dispensator ; politica, civilis, polis enim est civitas ; hæc docet qualiter respublica tractetur. Theoricæ similiter sunt species tres : theologia, mathematica, physica ; et est theologia de divinis ; theos enim est Deus, logos est ratio. Mathematica quadrivium continet, dicta mathematica, id est doctrinalis. Mathesis cum aspiratione est doctrina, sine ea est vanitas ; et dicitur doctrinalis antonomastice, quia scilicet perfectior sit doctrina in quadrivio quam in cæteris artibus. In aliis enim sola vox fit doctrina ; in ista ut et vox

et oculis; ut enim dicitur ab ore regula, ostenditur sub oculis in figura. Mathematicæ sunt quatuor species: arithmeticæ, musica, geometria, astronomia. Physica vero de naturis et complexionibus corporum est, *physis* enim est natura. Musicæ sunt species tres: instrumentalis, mundana, humana. Instrumentalis tres: melica, metrica, rhythrica. Melicæ tres: diatonica, enarmonica, cromaticæ. De omnibus igitur artibus in hoc opere aliquid continetur; de practica in recapitulatione positivæ justitiæ; de theologia, ubi de efficiente, formalí et finali causa mundi et de anima mundi loquitur; ubi vero de numeris et proportionibus, de mathematica; ubi vero de quatuor elementis et creatione animalium, et de primordiali materia, physicæ. Titulus talis est: « Incipit Thimæus Platonis, dictus a quodam discipulo suo. » Mos enim Platoni fuit intitulare volumina a nominibus discipulorum; ut conferret honorem discipulo, ut et vitaret arrogantiam, et ut subtraheret æmalis occasionem reprehendendi. Vel Thimæus dictus est quasi flos: thymio (sic) enim est floreo; quia in eo est flos philosophiae. Isocrates, etc. Thimæus Platonis diu difficultis habitus est; non quia tam perfectus auctor aliquid obscure dixisset, sed quia lectores ignorabant artes quarum ex necessitate facit mentionem. Cum enim de creatione mundi ageret, de diversis artibus mentionem facere eopportuit, juxta uniuscujusque proprietates probationes inducendo. Est igitur ignoratus a Latinis usque ad tempus Osii papæ, qui cum sciret in eo multa utilia nec fidei contraria contineri, rogavit Chalcidium archidiaconum suum, in ultraque lingua peritum, ut de Græco in Latinum illud transferret. Cujus auctoritati obediens primas partes illius transtulit. Sed quia ignorabat utrum placeret an non, misit ad illum ut de illis judicaret, ut, si placerent, cum majori audacia cætera aggredieretur. Et quoniam difficiles erant ad intelligendum, super illas commentum fecit, et cum parte translatâ et commento has litteras misit, quarum continentia hæc est. In principio excusat se de ignorantia, postea captat ejus benevolentiam; deinde ostendit quare totum illum non transtulit, et quare super partem translatam commentum fecit.

Descensus ad litteram talis est. Difficilis res erat transferre librum Platonis de Græco in Latinum; sed virtus tua et amicitia fecit eam mihi facilem. Sed ad hoc quidem aliquis posset dicere: Potestne virtus hoc facere? Probat quidem... auctoritate Isocratis, sic dicens: Isocrates: Isocrates ille rhetor de quo in rhetorica legitur, in *Exhortationibus suis*, id est in eo libro sic vecato, laudans virtutem, virtus est habitus animi modo naturæ rationi consentaneus, dixit et penes eam (virtutem) consistere causam totius prosperitatis: ex virtute enim omnis prosperitas, quia, ut probat Boethius, omnia quæ contingunt bonis bona sunt; quæ vero malis mala sunt; et omnium honorum, id est temporalium et æternorum. (Sic.) Et cum hæc diceret, addidit eam (virtutem) solam esse quæ redigeret ad possibilem facilitatem; id est faceret faciles res impossibiles, non natura sed usu. Et ne putaret aliquis eum mentitum esse subjungit præclare, id est aperte et vere: Quid enim. Probat quod virtuti res difficilis facilis est, removendo a virtute ea quæ generant difficultatem. Hæc sunt invitâ incepitio, impatientia laboris, et hoc est quod dicit: quid enim generosam magnanimitatem, id est virtutem, et est periphrasis, aggredi, id est incipere, ac si diceret nihil honestum. Vel quid cœptum, id est incepitum, satiget, nihil scilicet. Antequam enim incipiat, providet an ad perficiendum sufficiat. Ut temperet se a labore. Sed quia quod caret alterna requie durabile non est, subjungit: tanquam vicia difficultatibus. Interpolare enim labores naturæ est necessitas, sed vinci fragilitas. Eadem est. Probato quod virtus faciat rem difficilem facilem, hoc idem de amicitia, quæ quædam virtus est dicens: eadem est vis amicitiae quæ et virtutis est. Est amicitia voluntas honorum erga aliquem causâ illius ipsius qui diligitur, cum ejus pari voluntate. Exponit qualiter sit eadem vis, et est par extricatio, id est expositio, rerum pene impossibilium, id est difficultum. Tricæ sunt maculæ retis: inde intricare dicitur involvere, extricare evolvere. Cum alter. Subjungit qualiter amicitia rem difficilem faciat facilem, scilicet cum alter ex amicis, inter duos enim ad minus est amicitia re ipsa. Religiose imperare est debita et honesta imperare et possibilia: adminiculentur, id est subveniant effectui complaciti operis, id est ad efficientiam operis utrique placiti. Alter voto parendi, id est ex voto et voluntate obediendo. Ex veto obedire est sine spe remunerationis, sine ceactione timoris, sine conjunctione sanguinis obedire. Conceperas, etc. Huc usque excusavit se de arrogantia, modo captat benevolentiam Osii ejusdem, per hoc quod utilem rem prævidcat. Conceperas animo, id est prævideras; sed antequam ostendat quidem, ne videretur mala conceptio, commendat Osium sic: Florente omnibus studiis humanitatis. Studium est vehemens applicatio animi ad aliquid agendum cum magna voluntate. Sed studia alia sunt humanitatis, ut practicæ, alia divinitatis, ut theoricæ. Sed cum iste in omnibus floreret, maxime in studiis humanitatis, quia humanus homo erat. Vel studia humana dicuntur omnia quæ a homine sciri possunt, in quibus omnibus iste florebat. Sed quia studium sine ingenio non sufficit, secundum illud Horatii:

Ego nec studium sine divite vena,

nec ruge quid possit video ingenium, addit et ingenium. Ingenium est naturalis vis ad aliquid cito intelligendum; unde dicitur ingenium quasi intus genitum. Sed quia ingeniiorum alia sunt summa, alia minima, alia media, ad cumulum laudis addit excellenti. Deinde, commendato eo, ostendit quod conceperat dignam spem operis proventu, id est operis Platonis de Græco in Latinum proventuri. Sed ne videatur superflua hæc translatio, addit intentu; nullus enim adhuc transtulerat. Et quanquam. Alio modo captat ejusdem benevolentiam, scilicet removendo ab ea arrogantiam. Continuo, hoc quod mihi injunxi melius quam ego posses facere. Et quanquam hoc ipse, id est hanc translationem posses facere facilius, quia docto, commodius, quia majoris auctoritatis, tamen ei potius malueris injungere, id est mihi, quem judicares alterum te, id est quem ut te diligebas. Et tractum est a Tullio qui in libro amicitiae dicit: Amicus meus est alter ego. Sed, ne videretur injunxisse vel propter ignorantiam, vel propter indignationem, ait: credo propter admirabilem verecundiam. Est enim quædam verecundia bona, quædam mala. Mala est quando in bono frigi malum quod fecimus confiteri vel dimittere erubescimus; bona est qua malum perpetrare erubescimus, et scientiæ vel virtuti quæ in nobis sunt nos impares judicamus. Possemne. Ad hoc quidem aliquis posset dicere: etsi iste imperasset, tamen ex arrogantia incepisti cum te posses excusare; probat quod non posset, et hoc est: Oro te, o aliquis, vel, o Osi. Excusare mus, id est hoc officium, injunctum mihi a te, quamvis res, id est translatio operis illius esset ardua, ego de quo ita senseras (sic cod., edit. censes), quem te alterum judicabas, ac si diceret: non. Et qui nunquam: probat quod non posset, argumento a minori, quia nec in aliqua parva re voluntati illius unquam contradixerat, nedum in ista; et hoc est: et ego contradicerem huic tanto; ad quantitatem, quia multa magna vilia sunt, subjungit: et tam honesto desiderio qui nunquam.... id est officium ad te pertinens; officium id est congruus actus, quem juxta mores et instituta civitatis, vel ex lege vel ex natura

« oportet nos adimplere. *Nec etiam in solemnis*, id est communibus; *Solon* (sic) enim est commune; inde solemnia quasi festa communia dicuntur. *Usitatis*, id est quotidianis, in quibus gamicus amico quasi in nugh contradicit saepe, sed in seriis nunquam. *In quo*. Diceret aliquis: et si ita non posses excusare, dices te ignorare. *Responsio*: nolui quia putaretur callida simulatio scientiae. Quidam enim sic negantes callide simulant, et hoc est: *in quo*, id est in qua petitione declinatio, id est evitatio hujus speciosi muneris excusatione ignorationis, id est excusando per ignorantiam, scilicet dicendo me ignorare futura esset, id est reputari posset callida simulatio scientiae. *Itaque*, etc. Non erat conveniens excusatio; parui, et maxime quia sciebam te, Deo volente, hoc imperare, et hoc est: *certus id munus*, id est hujus translationis officium, *non injungi mihi a te* sine divino instinctu, id est divina voluntate. Propterea, quia non erat causa excusationis, et quia non imperabas sine divino instinctu, *aggressus primas partes Thimæi Platonis alacriori mente de inceptione*, spe confirmatorie de perfectione, non solum transtuli, sed etiam partis ejusdem translatæ, commentarium feci. Ut ait Priscianus super exercitationibus puerorum: comminisci est plura studio vel doctrina in mente habitorum in unum colligere. Unde commentum possit dici plurimum studio vel doctrina in mente habitorum in unum collectio; et quia secundum hanc definitionem commentum possit dici quislibet liber, tamen non hodie vocamus commentum nisi alterius libri expositiorum, quod differt a glosa. Commentum enim solum sententiam exsequens, de continuatione vel expositione litteræ nihil agit. Glosa vero omnia illa exsequitur: unde dicitur glosa quasi lingua. Ita enim aperte debet exponere ac si lingua doctoris videretur decere. *Putans*, etc. Hucusque excusavit se de arrogantia, reddiditque benevolum illum laudando; deinde docilem, quod transtulit Thimæum Platonis ostendendo. Modo ostendit quare super eas partes commentarium fecerit, scilicet quia per se ad intelligendum erant difficiles, et ita reddit attentum, dicens: feci commentarium et superflue, scilicet *putans*, etc. Est exemplum vel res recondita liber Platonis in Græco, simulacrum vero ejusdem in Latino. Sed simulacrum est obscurius ipso exemplo, quia obscurior est cujuslibet libri translatio quam ejusdem in prima lingua compositio. *Causa vero*, etc. Quare librum divisit et non totum simul transtulit, ostendit: est operis prolixitas, et utrum placeret an non dubietas, et hoc est causa, » etc.

On pourrait croire, d'après ce début, que notre commentaire ne sera qu'une paraphrase du commentaire de Chalcidius. Mais il n'en est pas ainsi. Chalcidius ne s'est proposé que de donner l'interprétation des passages du Timée qui supposent la connaissance des sciences, telles que l'arithmétique, la géométrie, la musique, etc. Ici, au contraire, nous avons un commentaire régulier qui suit le texte pas à pas et sans rien omettre.

« *Unus, duo, tres*. Plato tractaturus de naturali justitia, recapitulat ea quæ dixerat de positiva justitia, ut sit unus et continuus justitiae tractatus, quod facit tali modo, introducendo quatuor personas, Sacrum, Thimæum, Hermocratem, Critiam, sub tali figmento. Cum esset id moris Atheniensium ut in festa die Palladis in domum alicujus philosophi convenirent, ut ab eodem in aliquo instruerentur, confingit Thimæum, Hermocratem et Critiam quartumque, cuius nomen hic retinet, die festo Palladis in domum Socratis convenisse, et ab eodem in positiva justitia instructos esse, finitoque tractatu, quæsitoque ab eis mutuo, id est tractatu de justitia, promissoque, in crastinum venit. Sed quartum de sociis non inveniens sic incœpit narrare, *unus, duo, tres*. Sed queritur cur Plato, quem constat nihil sine causa fecisse, cur librum suum a numeris incœpit; et si a numeris fuerit incipiens, quare ab istis numeris potius (*superlevimus potius*) quam ab aliis, et quarè tres numeros, nec plures posuit, et quare per cardinalia nomina, non ordinalia illos vocavit. Primo igitur, ut Pythagoricus, sciens maximam perfectionem in numeris esse, quippe cum nulla scilicet creatura sine numero possit existere, numerus tamen sine qualibet potest existere, ut perfectionem sui operis ostenderet, a perfectis scilicet numeris incœpit. Ab istis vero numeris idecirco quia sunt partes perfecti numeri, id est senarii. Perfectus est numerus cuius partes aggregatae reddent æqualem summam. Pars autem senarii secunda sunt tres, tertia duo, sexta unum, quæ aggregata talem sumnam reddunt, id est sex. Propter ergo perfectionem, a partibus perfecti incœpit. Amplius inter hos numeros inveniuntur proportiones quæ musicas reddunt consonantias. Inter duos enim et unum est dupla propertio: ex hac nascitur diapason; inter tres et unum sesquiquarta, ex qua diapente; inter quatuor et tres sesquiteria, ex qua diatessaron. Quia igitur de creatione rerum, quæ concorditer, et proportionaliter facta est, tractare disposuerat, recte a numeris obtainentibus proportiones incœpit. Tres vero tantum numeros ponit, quia de tribus simplici modo, secundum auctoritatem Boetii, agit; de divinis intellectualiter, de mathematicis doctrinaliter, de physicis naturaliter. Tractare de divinis intellectualiter est, remota omni opinione, quidquid dicatur de divinis certa ratione subjecta confirmare. De mathematicis doctrinaliter agere, est de eis quæ pertinent ad quadrivium sic tractare, ut quod regula dicitur sub oculis in figura ostendatur, ut in quadrivio agitur. De physicis vero naturaliter agere est de naturis corporum, subjecta physica ratione, tractare. Per cardinalia nomina illos vocat, non ordinalia, ne uni alium præferre videretur. Et haec sunt verba Socratis in crastinum venientis, nec omnes socios invenientis: *unus, duo, tres*, o Thimæe, requiro quartum de numero vestro. Quartus ille Plato fuit, qui quasi ab opere se subtraxit dum non sibi, sed Thimæo, propter prædictas rationes, illud attribuit. *Qui hesterni*, » etc.

L'auteur continue de commenter longuement le préambule du Timée. Il est inutile de le suivre dans ses développements sur le déluge de Deucalion, fondés sur une mauvaise physique, et absolument dépourvus d'intérêt. Ses explications sur l'origine d'Athènes et la fable d'Eriethonius n'ont pas plus de valeur.

Le commentaire sur le discours même de Timée commence aux deux tiers de la première colonne dudit feuillet 56 verso. En voici le début :

« Est igitur Thimæus de naturali justitia tractatus ad creationem mundi circa quam maxime appetet se transferre. Ut eum perpetuitati..... quatuor illius causas, scilicet efficientem, formalem, finalem, materialem ostendit, ut ex talibus causis quoddam perpetuum posse creari manifestet. Est efficientis causa divina essentia, formalis divina sapientia, finalis divina bonitas, materialis quatuor elementa. Quæ, ut melius intelligantur, bimembrem proponit divisionem, in cuius altero membro efficientis, formalis, finalis causa mundi continetur, in altero materialis et effectus. Quæ divisione talis est, quidquid est vel est carens generatione et semper est, vel habet generationem, nec semper est. Haec ut melius intelligamus, dicamus quid sit generatio, quid sit habere generationem, quid carere generatione, quid semper esse, nec

« semper esse. Generatio igitur, ut ait Boethius, in quinto super categorias, est ingressus in substantiam, id est principium existentiae; carere vero generatione est carere principio existentiae. Semper esse est sine praeterito et futuro existere; non semper esse est per temporales successiones transire. Caret ergo generatione et semper est, quod nunquam incepit esse nec aliquid praeteritum nec futurum habet. Hoc convenit divinæ essentiæ : ea enim nec habuit principium existentiae, nec vices temporis. Hæc est efficiens causa mundi, ipsa enim est omnium creatrix. Hoc idem convenit divinæ sapientiæ. Si enim Deus caret principio, nec potuit sine sapientia esse; idem est enim illi et esse, et sapientem esse. Ergo et ejus sapientia caret principio. Semper vero est quia illi nihil praeteritum, nihil futurum est, sed omnia praesentia. Hæc formalis causa a creatione mundi dicitur, quia juxta eam mundum formavit. Ut enim fabricator, volens aliquid fabricare, prius illud in mente disponit, postea quæsita materia, juxta mentem suam operatur, sic creator, antequam aliquid crearet, illud in mente habuit, deinde opere illud adimplevit. Hæc eadem a Platone dicitur archetypus mundus : mundus, quia omnia continet quæ in mundo sunt; archetypus, id est principalis forma. *Archos* (sic) enim est princeps, *typos* (sic) forma vel figura. Idem convenit divinæ bonitati, ea enim caret principio et semper est præsens. Illa est finalis causa mundi, quia sola bonitate, ut in sequentibus apparebit, omnia creavit. Ita sub hoc membro, efficiens, formalis, finalis causa mundi continentur; sub alio vero materialis et effectus, et duo elementa; et quidquid ex eis est principium, habet essentiæ et per successiones temporales variantur, » etc.

Nous ne croyons pas nécessaire de pousser plus loin ces extraits. Nous ne donnerons plus qu'un passage qui présente un intérêt particulier, puisqu'il y est question des idées. Il s'agit de cette phrase de Platon : « *Sensilem mundum in quo omnia genera* et quasi quidam fontes continentur animalium intelligibilem. « Et hic periphrasis archetypi mundi, id est divinæ sapientiæ in qua continentur intelligibilia animalia. Mos fuit Platonis divinam cognitionem de aliqua re nomine ipsius rei vocare, sed etiam differentiam adjungere intelligibilem. Unde divinam cognitionem de homine vocat intelligibilem hominem, de lapide, intelligibilem vocat lapidem, quæ eadem vocat ideas, id est formas. Ita enim ut cognovit res formavit. In divina igitur mente, quæ est archetypus mundus, genera intelligibiliū animalium continentur, id est cognitiones de diversis generibus animalium. *Et quasi quidam fontes*. Ut enim rivus est a fonte, sic omnia ab eis sunt quæ sunt in divina mente, si quidem vere in eo continentur. »

Le commentaire ne s'étend pas dans notre manuscrit au delà du feuillet 60 verso, à la fin duquel il est tout à coup interrompu. Ainsi, nous ne possédons de l'ouvrage d'Honoré d'Autun, qu'un fragment qui comprend à peine la moitié de la première partie du Timée. En voici les dernières lignes :

« *Nec vero manus fuerunt ei necessariae cum nihil*, etc., nec pedes, quia nullus motus ad quem pedes sint necessarii ei convenit. Quod ut sit facilius, dicamus quod motus alius localis, alius non. Et est localis motus cum tota res modo in uno loco, modo in alio invenitur. Sed localis motus species sunt septem : ante, retro, sursum, deorsum, dextrorum, sinistrorum, in circuitu. Ad hoc pedes sunt necessarii. Sed nullus istorum potest mando convenire, extra quem nullus locus est. Motus non localis, qui et rationalis dicitur, alias spiritualis, alias corporalis est ; qui rationalis motus, corporalis motus in eodem loco est, id est habere partes aliter, simul in eo loco qui firmamento convenit, quia pars illius modo est in Oriente, modo in occidente. Spiritualis vero motus animæ est : moventur enim ad intelligendum, etc. Ita rationalis motus convenit animæ et firmamento, spiritualis animæ, et hoc est ; nec pedes duxit ei necessarios, quoniam a nullo modo motus localis ei competit ut expositum est, *sed rationalis*, id est in eodem loco, qui dicitur rationalis.